

Wetenschap en cultureel kapitaal in de Duinenabdij aan het einde van de vijftiende eeuw

Een onderzoek naar de handschriften van Aegidius de Roya's *Compendium historiae universalis*

Het einde van de Middeleeuwen was voor veel abdijen uit de Zuidelijke Nederlanden een tijd van diepe crisis. Door de afbrokkeling van het traditionele ontginningssysteem, de gewijzigde bezitsverhoudingen in de regio en de ingrijpende veranderingen die dit met zich meebracht in het beheer van de domeinen, kwamen de relatief inerte kloostereconomieën in moeilijkheden. Ontsnaptten een aantal kloosters aan een faillissement, dan speelde de politieke onrust wel in hun nadeel. De machtspolitiek van de Bourgondische hertogen bracht sinds het midden van de veertiende eeuw een groot aantal conflicten met zich mee, die geleid hebben tot de grondige verstoring van het sociale verkeer¹. Zoals Huizinga het zo treffend schetste, was deze periode ook een moment van geestelijke onzekerheid, die zich kenmerkte door de toenemende druk van de massa op de geloofsbeleving.

Die sombere schets laat nauwelijks vermoeden dat een aantal prominente figuren uit de monastieke wereld er in geslaagd zijn die onzekere situatie toch naar hun hand te zetten. Door hun banden met het Bourgondische hof te benutten of door een sluw uitgezet diplomatiek parcours te volgen, wisten zij zich van een prominente politieke en economische plaats te verzekeren. Het is vooral in de tweede helft van

1 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers en Europese staatscultuur. Abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457-1488)*, deel 1, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven, 2001, p. 262.

de vijftiende eeuw dat men er vanuit monastieke hoek in geslaagd is aansluiting te vinden bij de complexe maar in sociaal opzicht winstgevende dynamiek van het Bourgondische staatsleven. Onderzoekers brengen steeds meer elementen aan die toelaten de effecten van deze ambities op de literaire en artistieke productie in en rond deze abdijen in kaart te brengen. Het proefschrift van Noël Geirnaert over Jan Crabbe, abt van de cisterciënzerabdij van Ten Duinen (1457-1488), heeft in dat opzicht veel nieuwe gegevens aan het licht gebracht, die ons toelaten een aantal bronnen te herlezen vanuit een nieuw perspectief².

Eén van de meest veronachtzaamde dossiers in dat opzicht is dat van de geschiedschrijving in deze abdij, een rijke traditie die meer dan honderdewintig jaar overspant³. Met name de handschriftelijke overlevering verdient het herbekeken te worden in het licht van de ambitieuze pogingen van de cisterciënzers om zich te laten gelden ten aanzien van de Bourgondische elite. Dankzij de onderzoeksprojecten “Narrative Sources” en “Monastieke geschiedschrijving: sociale perceptie en maatschappelijke positionering”, die beide uitgewerkt werden door onderzoekers aan de Universiteit Gent en de Katholieke Universiteit Leuven en ondersteund werden door het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen, beschikken we nu over de nodige technische instrumenten en (een steeds groeiende) achtergrondkennis die toelaten de productie van verhalende bronnen en hun handschriftelijke overlevering systematisch in kaart te brengen⁴. In dit artikel wil ik me houden aan de meest omvangrijke en minst gedocumenteerde groep handschriften uit de historiografie van Ten Duinen, met name deze van Aegidius de Roya’s *Compendium historiae universalis*. In de volgende bladzijden zal ik aantonen dat een aantal exemplaren gebruikt werden om politieke en diplomatieke banden die tijdens het abbatiaat van Jan Crabbe werden gesmeed, te bezegelen.

2 Zie de vorige noot.

3 J. Bonny, Cisterciënzerauteurs van de Duinenabdij, in: M. Sabbe, M. Lamberigts en F. Gistelincq, ed., *Bernardus en de Cisterciënzerfamilie in België 1090-1990*, Leuven, 1990, p. 361.

4 Eén van de meest gebruiksvriendelijke resultaten van deze projecten is het online repertorium *Narrative Sources* (<http://www.narrative-sources.be/>), dat een overzicht biedt van de bewaarde verhalende bronnen uit de middeleeuwse Zuidelijke Nederlanden.

Een historische traditie van lange adem⁵

Om het ontstaan van de Roya's omvangrijke kroniek te begrijpen is het nodig terug te gaan naar het midden van de veertiende eeuw. Tussen 1360 en 1428 compileerde Johannes Brando⁶ het *Chronodromon* (NaSo J187)⁷, waarin hij de geschiedenis van de mensheid beschreef vanaf de Schepping tot 1414⁸. De kroniek behandelt deze thematiek in drie luiken: het eerste behandelt de joodse geschiedenis uit het Oude en het Nieuwe Testament, het tweede de Griekse en Romeinse geschiedenis en het derde de geschiedenis van de christelijke wereld. Hoewel Brando zichzelf zag als een *compiler* of een *abreviator*⁹, wordt zijn werk tegenwoordig het vaakst gelezen als een getuigenverslag van de eigentijdse regionale politiek. De kroniek beperkt zich immers in de laatste hoofdstukken tot een relaas van de politieke troebelen in Vlaanderen rond 1400. De beschikbaarheid van een uitstekende reeks eigentijdse getuigenissen zette de auteur ook aan om zich weinig te bekommeren over een evenwichtige verhouding tussen ver en minder ver verleden, en zijn eigentijdse notities zijn veel uitgebreider dan passages over "oude" geschiedenis¹⁰.

Door zich te concentreren op de Bourgondische geschiedenis verloor Brando het verhaal van zijn eigen klooster echter grotendeels uit het oog, en dat maakte zijn werk aantrekkelijker voor een groter publiek dan de vele lokale geschiedenissen die op dat ogenblik stof vergaarden in de kloosterbibliotheken. Eén van de afnemers van zijn kroniek was de kloostergemeenschap van Oudenburg, waar Brando's kroniek kort voor 1457 (maar misschien ook veel vroeger) gecompil-

5 Dit overzicht is gedeeltelijk gebaseerd op een aantal verspreide passages uit mijn boek *Sociale perceptie en maatschappelijke positionering in de middeleeuwse monastieke historiografie (8ste-15de eeuw)*, 2 delen, Brussel, 2001.

6 E. Brouette, Jean Brandon (m.14e-1428), in: Idem, A. Dimier en E. Manning ed., *Dictionnaire des auteurs Cisterciens*, Rochefort, 1975-1978, p. 397.

7 Deze code verwijst naar de identificatiecode, gebruikt in *Narrative Sources*.

8 Het gedeelte vanaf 1384 werd uitgegeven door J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques relatives à l'histoire de la Belgique sous la domination des ducs de Bourgogne. Textes latins. Chroniques des religieux des Dunes, Jean Brandon - Gilles de Roye - Adrien de But*, Brussel, 1870, pp. 1-166.

9 J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. 169: "Hoc anno natus est hujus abreviator."

10 Zie *Sociale perceptie*, pp. 101-102.

leerd werd in het *Chronicon Aldenburgense Monasterii Majus* (NaSo C015)¹¹. Toch kunnen we stellen dat Brando zichzelf een lekenpubliek heeft ontzegt door in het Latijn te schrijven, terwijl vele van zijn eigentijdse, niet-monastieke collega's wel kozen om te schrijven in één van de volkstalen. De impact van het *Chronodromon* bleef dus noodgedwongen erg beperkt, maar dat liet de auteur wel toe zich ongehinderd te verontschuldigen voor zijn bemoeienis met het (in een monastieke context) verwerpelijke genre van de geschiedschrijving¹².

Hoewel het in geen geval gaat om een literair meesterwerk, is Brando's bijzonder omvangrijke compilatie een staaltje van vakmanschap, waarbij tradities uit de universele historiografie en de recente drang naar eigentijdse, journalistieke geschiedschrijving verzoend worden. Het intrinsieke succes van deze onderneming is de intellectuelen van Ten Duinen niet ontgaan. Na Brando's overlijden in 1428 maakte Bartholomeus de Beka dankbaar gebruik van de nota's van zijn voorganger om een aanvulling voor de jaren 1414-1427 te compileren, waarna hij de kroniek zelf aanvulde tot 1431 (NaSo B004). Het strikte universalistische (of in ieder geval Bourgondische) kader waaraan beide auteurs zich hielden, wordt duidelijk gemaakt door Beka's stilzwijgen over de herhaaldelijke vlucht van de kloosterlingen voor de oorlogsdreiging vanaf 1418¹³. De laatste aanvulling op de kroniek (1431 tot 1478)¹⁴ is van de hand van Adrianus de Budt, een notoir veelschrijver en de meest bekende van de historiografen van

11 V. Fris, *Essai d'une analyse des Commentarii sive Annales Rerum Flandricarum (Annales Flandriae 1561) de Jacques de Meyere. Ire partie: Examen des sources des Annales Flandriae*, Gent, 1908, p. 35. Het enige bekende handschrift van deze kroniek (BRUGGE, Groot Seminarie, 127/5) werd rond 1458 gekopieerd onder toezicht van abt Anianus de Coussere, wiens wapenschild opgenomen werd in de miniatuur aan het begin van de kroniek (folio 24r^o) (M. Smeyers en B. Cardon, Vier eeuwen Vlaamse miniatuurkunst in handschriften uit het Grootseminarie te Brugge, in: A. Denaux en E. Vanden Berghe ed., *De Duinenabdij en het Grootseminarie te Brugge. Bewoners/Gebouwen/Kunst-patrimonium*, Tielt en Weesp, 1984, p. 166).

12 Zie mijn artikel From sermon to science: monastic prologues from the Southern Low Countries as witnesses of historical consciousness (10th-15th centuries), in: W. Verbeke ed., *Narrative Sources*, ter perse.

13 E. Manning, Barthélemy Beke (ou Beka), in: E. Brouette, A. Dimier en E. Manning ed., *Dictionnaire*, p. 85.

14 Uitgegeven door J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, pp. 211-531.

Ten Duinen, wiens werk actief ondersteund werd door abt Jan Crabbe¹⁵. De Budts oeuvre omvat daarnaast een *Chronicon Flandriae* (NaSo A016, tussen 1460 en 1488), dat loopt vanaf de mythische Lidericus I van Harelbeke tot de dood van Jan zonder Vrees in 1419 en waar hij later nog een aanvulling tot 1478 op schreef (NaSo A015)¹⁶. Tenslotte staat hij bekend als de auteur van een geschiedenis van de Duinenabdij (NaSo A014)¹⁷.

Aegidius de Roya: theoloog, diplomaticus, historicus

In het verleden is al vastgesteld dat de Budt voor zijn eigentijdse aanvullingen op de universele kroniek van Brando en de Beka niet hun originele tekst heeft gebruikt, maar zich beperkt heeft tot het raadplegen en aanvullen van een bewerking van de tekst door de weinig gekende Aegidius de Roya (1415-1478)¹⁸. Als monnik van Cîteaux had de Roya in 1449 het diploma van licentiaat in de theologie behaald aan het Sint-Bernardscollege in Parijs, waar hij in 1452 ook *magister regens* werd en zelf theologie begon te doceren. Daarna combineerde hij de functie van *provisor* van het college (1453-1456) en opnieuw van *magister regens* (1456-1459) met het abbatiaat van Royaumont, waar hij tenslotte met slaande deuren vertrok¹⁹. Uiteindelijk belandde de Roya in 1460 in Ten Duinen, waar hij de rest van zijn dagen zou verblijven²⁰.

15 Zie N. Geirnaert, in *Vlaamse kunst op perkament. Handschriften en miniaturen te Brugge van de 12de tot de 16de eeuw*, Brugge, 1981, pp. 194-195.

16 De enige volledige uitgave is van de hand van J.-J. De Smet, *Recueil des chroniques de Flandre - Corpus chronicorum Flandriae*, 1, Brussel, 1837, pp. 261-367. Het *Chronicon ab anno 1465 usque ad annum 1478* werd uitgegeven door J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, pp. 583-710.

17 Uitgegeven door F. Van de Putte en D. van de Castele, *Cronica abbatum monasterii de Dunis per fratrem Adrianum But*, Brugge, 1839 (herdrukt in 1864).

18 V. Fris, Les Chroniques d'Adrien de But, in: *Compte rendu des séances de la Commission Royale d'Histoire ou recueil de ses bulletins*, 70 (1901), p. 517.

19 Het ontslag van de Roya als abt van Royaumont in 1459 leidde tot nogal wat opschudding. Na interventies van het Franse hof, het Parlement van Parijs en het Generaal kapittel werkte de abt van La Ferté een compromis uit, waarna de Roya kon intreden in Ten Duinen (N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 311).

20 A. Dimier in *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, 20, Parijs, 1984, kol. 1375-1376 en C. Obert, Les lectures et les oeuvres des pensionnaires du Collège Saint-Bernard: Jalons pour l'histoire intellectuelle de l'Ordre de Cîteaux à la fin du Moyen Age, in: *Cîteaux*, 40 (1989), p. 271.

Aanvankelijk leek het alsof de Roya's verblijf in de abdij voornamelijk herinnerd zou worden omwille van zijn theologisch onderricht en zijn commentaren op werken van Porphyrius (de *Tsagogiae*) en van Petrus Lombardus²¹. Kort na zijn professie werd de Roya echter ook actief ingezet in het energieke hervormingsbeleid van abt Jan Crabbe. Sinds Crabbes aantreden in 1459 slaagden de kloosterlingen er geleidelijk in zich te ontdoen van hun schulden, onder meer door de verkoop en de verpachting van delen van het domein²². Het archiefonderzoek van Geirnaert heeft aangetoond dat deze abt de niet te miskennen economische kracht van zijn klooster in de Vlaamse regio heeft onderkend door actief de leiding te nemen over bedijkingprojecten in de Vier Ambachten en het land van Saaftinge²³. Crabbes bedijkingen in Ossensisse gingen overigens gepaard met enkele delegaties naar het hof in Brussel (1466 en 1469), die geleid werden door de Roya, en die tot doel hadden deze grootschalige werken te verantwoorden bij de centrale administratie²⁴. De goede, mogelijk familiale relaties van de nieuwe intredeling met leden van het Bourgondische hof werden ook omgezet in politieke voordelen toen Crabbe in contact werd gebracht met een aantal hoge ambtenaren die mede Karel de Stoutes beleid bepaalden²⁵. De carrière van de abt ging vanaf dan enkel nog in opgaande lijn, en uiteindelijk bracht hij het tot één van de voornaamste raadgevers van Maria van Bourgondië en van Maximiliaan²⁶.

Ook in de orde van Cîteaux kwam de Roya's invloed goed van pas. Terwijl Crabbe zich opwerkte tot een spilfiguur in de contacten tus-

21 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, pp. 311-312.

22 Crabbe werd aan het begin van zijn abbatiaat (1457-1459) geconfronteerd met tegenkanting van leden van de hertoglijke familie, voornamelijk Isabella van Portugal, de echtgenote van Filips de Goede, die haar neef Jacobus de Coïmbra wilde aanstellen tot hoofd van de Duinenabdij. Het geschil leidde tot een avontuurlijke periode in Crabbes leven, met als hoogtepunten een korte opsluiting en een audiëntie bij de paus. Pas in 1459 kwam men tot een minnelijke schikking (F. Van de Putte en D. van de Castele, *Cronica*, pp. 75-77).

23 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, pp. 262-267.

24 *Ibidem*, p. 266.

25 *Ibidem*, pp. 248-249.

26 F. Van de Putte en D. van de Castele, *Cronica*, p. 78. Zie verder A. Dubois en N.N. Huyghebaert, *Monasticon Belge, III/2*, Luik, 1966, pp. 403-404 en N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, pp. 250-251.

sen de Italiaanse financiers te Brugge en zijn orde²⁷ bracht hij de Roya in stelling om diens goede relatie met de abt van Cîteaux maximaal te benutten. Al in 1463 trokken Crabbe en de Roya samen naar het Generaal Kapittel, een reis die kort daarna gevolgd werd door de Roya's verblijf in Londen met de abt van Cîteaux²⁸. Eénmaal vinden we in de brieven van de Roya nog een vermelding van een reis naar Troyes, een missie waarvan de precieze omstandigheden onduidelijk zijn²⁹. In ieder geval is het duidelijk dat de diplomatieke ervaring van de Roya ten volle benut werd door de ambitieuze Crabbe³⁰. Zo roepen de bronnen een beeld op van de Roya als intellectueel en diplomaat, wiens goede contacten ten dienste gesteld werden van een abt die zich snel wist op te werken tot één van de spilfiguren van het kloosterwezen in het Bourgondische rijk.

Ook als kamergeleerde speelde de Roya een belangrijke rol in het beleid van Crabbe. Kort na zijn aankomst in Ten Duinen begon hij te werken aan een nieuwe, gebruiksvriendelijke compilatie van Brando's kroniek. Het resultaat, het *Compendium historiae universalis*, ook wel bekend onder de naam *Compendium Chronodromi Ioannis Brandonis* (NaSo A030), ontstond in een eerste redactie tussen de jaren 1460 en 1463, en behelsde een weinig origineel maar allesomvattend overzicht van de wereldgeschiedenis vanaf de Schepping tot 1430³¹. Vanaf circa 1467 heeft de Budt deze compilatie gebruikt om zijn eigen aanvulling voor de jaren 1431-1478 samen te stellen, mogelijk met de hulp van de Roya.

Tot daar lijkt het verhaal vrij eenvoudig. De Budt heeft dankbaar gebruik gemaakt van het compilatiewerk van zijn leermeester³², waarna het opgegaan is in een nieuwe, meer originele tekst, waarin het accent lag op de eigentijdse geschiedenis. Volgens de moderne vor-sing is de Roya's *Compendium* misschien wel in formeel opzicht een essentiële tussenschakel tussen de kronieken van Brando-Beka en die

27 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 268.

28 *Ibidem*, p. 312.

29 J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. X.

30 *Ibidem*, p. 440. Het feit dat de Roya al in 1446 met de abt van Morimond naar Schotland was gereisd, pleit voor zijn rijke diplomatieke ervaring (N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 310).

31 Zie V. Fris, *Les Chroniques*, p. 528.

32 J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. XII.

van de Budt, maar in ieder ander opzicht (en zeker op inhoudelijk vlak) wordt het afgedaan als een verwaarloosbare voetnoot in de geschiedenis van de cisterciënzerhistoriografie. Kervyn de Lettenhove heeft in dat verband de ietwat romantische, maar bij nader inzien aan-nemelijke veronderstelling gemaakt dat de Roya de geschiedenis van zijn eigen tijd niet beschreven heeft teneinde gevoelige, nog openstaande dossiers ongemoeid te laten³³. Zijn belangrijke politieke rol in het abbatiaat van Crabbe kan hem inderdaad belet hebben het standpunt van een buitenstaander in te nemen bij het schrijven van een eigentijdse geschiedenis. Het heeft er alle schijn van dat de Budt dit met minder reserves kon doen.

Misschien vinden we in het *Compendium* weinig nieuws wat betreft feitelijke gegevens, maar dat mag ons niet beletten dit werk te bekijken als een volwaardige historische bron. De receptie van de tekst is minstens zo belangrijk als het originele scheppingsmoment, en kan ons een beeld geven van de inbedding van dit werk in de cultuurbeleving en -expressie van een laatmiddeleeuws cisterciënzerklooster. Eén van de belangrijkste indicatoren in dat opzicht is de handschriftelijke overlevering. Naast één modern handschrift uit het midden van de zeventiende eeuw dateren de negen bekende kopieën van het *Compendium* uit de periode 1463-circa 1485. Zowel de korte tijds-spanne als het aantal handschriften zijn ongewoon voor een Latijnse kroniek uit een monastiek milieu³⁴. Die merkwaardige vaststelling maakt van de Roya's kroniek zonder meer de meest succesvolle tekst van het hele corpus historische teksten uit de middeleeuwse Duinenabdij en een belangrijke schakel in de receptiegeschiedenis van de middeleeuwse monastieke geschiedschrijving. Ter vergelijking: van

33 "Il ya lieu de croire qu'il craignait de juger avec sévérité des faits à peine accomplis et des hommes dont la plupart vivaient encore." (J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. VII).

34 Ter vergelijking: op ruim honderdzeventig bewaarde historische teksten uit Zuidnederlandse kloosters komt de Roya's *Compendium* qua bewaring van middeleeuwse handschriften enkel na de *Chronica* van Sigebert van Gembloux ((NaSo S042); tweeënveertig middeleeuwse handschriften bekend en tussen de tien en de twintig verloren exemplaren - zie L.C. Bethmann in *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* VI, Hannover, 1844, pp. 300-374, M. Chazan, *L'Empire et l'histoire universelle. De Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe-XIVe siècle)*, Parijs, 1999 en mijn eigen updates in *Narrative Sources*) en Andreas van Marchiennes' *Historia succincta* ((A053); twaalf exemplaren).

de Budts aanvulling op de kroniek zijn enkel diens autografe, niet verwerkte aantekeningen (NaSo A018)³⁵ en een zeventiende-eeuwse uitgave op basis van een verloren handschrift uit de Duinenabdij bewaard gebleven³⁶.

Rekening houdend met het feit dat een Latijnse universele kroniek uit een traditioneel monastiek milieu relatief weinig kans maakte op enige impact op het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap, kan het bijna niet anders dan dat het succes van deze tekst minstens voor een deel georchestreerd werd³⁷. Uiteraard valt niet uit te sluiten dat het *Compendium* zonder meer aantrekkelijk was omwille van de overzichtelijke presentatie. Wanneer we echter het corpus van de handschriften herbekijken, dan wordt al snel duidelijk dat minstens vijf, mogelijk zes exemplaren ontstaan zijn om gebruikt te worden als “cultureel wisselgeld”, met andere woorden als symbolische bezegeling van de relaties tussen prominenten uit de Bourgondische en de monastieke elite. Die bestemming zou ook meteen een verklaring zijn voor het feit dat men het verstandig vond deze presentemplaren te voorzien van een tekst, waarin de jongste feiten (circa 1431) bij het ontstaan van het oudste handschrift (circa 1463-64) minstens één generatie oud waren. Dat levert natuurlijk een aantal interessante vragen op. Kunnen we aan de hand van de handschriften van de Roya's kroniek een proces van netwerking reconstrueren? Was dit soort cultureel kapitaal aan iedereen besteed, of kwam het enkel in handen van bepaalde groepen of individuen die vertrouwd waren met de uitwisseling van handschriften als bezegeling van politieke, sociale of andere banden? De vraag laat zich beantwoorden door een vergelijkende

35 Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 7978-7979.

36 Franciscus Sweertius, *Rerum Belgicarum annales, chronici et historici de bellis, urbibus, situ et moribus gentis antiqui recentioresque scriptores*, deel 1, Frankfurt, 1620. Zie verder in dit artikel voor een commentaar op deze editie. De bibliotheek van Ten Duinen bevatte nog aan het begin van de zeventiende eeuw een handschrift van de Budt's aanvullingen (M.T. Isaac, *Les livres manuscrits de l'Abbaye des Dunes d'après le catalogue du XVIIe siècle*, Aubel, 1984, p. 273, nr. 7.1).

37 De hypothese van een doelgerichte, politiek geïnspireerde productie van handschriften wordt ondersteund door de vaststelling dat Crabbe wat betreft persoonlijke bestellingen van handschriften en schilderijen gewacht heeft tot na de sanering van de kloosterfinanciën rond 1470 (zie N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 271).

analyse van Crabbes beleid en de Roya's en de Budts werk aan het *Compendium*. Daarbij is ook gebleken dat het noodzakelijk is de teksttraditie te koppelen aan de uiterlijke verschijning van de handschriften.

Huisgemaakte historiografie als relatiegeschenk

De A-redactie

Als uitgangspunt van dit onderzoek geldt dat de oorspronkelijke versie (vanaf hier vernoemd als de A1-redactie) met zekerheid is ontstaan tussen 1460 (aankomst en professie van de Roya in Ten Duinen) en de laatste maanden van 1463. Die *terminus ante quem* valt af te leiden uit de oorspronkelijke proloog, die te kennen geeft dat een handschrift van de kroniek in de eerste maanden van 1464 aangeboden werd aan Humbert Martin, abt van Cîteaux tussen 1462 en 1476. Deze verbleef op dat ogenblik te Brugge om er als woordvoerder van de Staten-Generaal te bemiddelen in het geschil tussen Filips de Goede en zijn zoon, de graaf van Charolais³⁸. Aangezien abt Crabbe en de Roya zelf eveneens (zij het zijdelings) betrokken waren in de Bourgondische staatspolitiek, en gezien hun gezamenlijke monastieke achtergrond, was het weinig verbazend dat Martin de Duinenabdij met een bezoek vereerde³⁹. De hartelijke banden met Cîteaux concreetiseerden zich in de daarop volgende jaren onder meer in de rol die Crabbe mocht spelen in de hervorming van vrouwenkloosters in Oudenaarde, Gent, Mechelen, Ter Hagen (bij Axel), Groeninge, Hemelsdale en Spermalie⁴⁰. Dat leidde overigens tot een conflict met

38 De vergaderingen van de Staten-Generaal vonden plaats tussen 9 januari 1464 en 14 februari van hetzelfde jaar. Humberts interventie wordt beschreven in J. Cuvelier, J. Dhondt en R. Dochaerd, *Actes des États Généraux des Anciens Pays-Bas. Tome I. Actes de 1427 à 1477*, Brussel, 1948, p. 65. Het lijkt erop dat Martin zetelde in de vergaderingen uit hoofde van zijn functie als "conseiller" van de stad Bergen (zie p. 79).

39 De contacten van Crabbe en Martin hernieuwden oude banden tussen Cîteaux en Ten Duinen. Deze laatste abdij had al een abt geleverd voor Cîteaux (Matthieu Pillaert, veertiende eeuw) en één voor Royaumont (Gilles de Cupere (rond 1420), die later terugkeerde om abt van Ten Duinen te worden); zie J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. VI.

40 A. Dubois en N.N. Huyghebaert, *Monasticon Belge*, III/2, pp. 403-404.

de abt van Clairvaux in 1471, waardoor Crabbe het visitatierecht over de Vlaamse cisterciënzerkloosters verloor⁴¹.

Dat men in Ten Duinen het ijzer wenste te smeden terwijl het nog heet was, blijkt uit het feit dat men met grote spoed een presenthandschrift van de kroniek liet maken in een Brugs atelier. Daar voorzag men het van een verluchting, die sterk ingebed was in de traditionele, Zuid-Nederlandse traditie van boekvervaardiging. De kopiïsten gebruikten de gebruikelijke semi-cursieve bastarda, terwijl de boekverluchting en miniaturen alle kenmerken dragen van de op dat ogenblik bloeiende boekindustrie in Brugge. De uiterlijke verschijning van dit handschrift stond in scherp contrast met deze van de recente boeken in Crabbes rijke persoonlijke bibliotheek. Voor een belangrijk deel bestond zijn collectie namelijk uit sober versierde humanistische handschriften, waarvan de meeste gekopieerd waren in Brugse ateliers die de nieuwste Italiaanse schrijfstijl gebruikten⁴². Het handschrift van het *Compendium* diende echter een totaal ander doel dan persoonlijk genoeg, namelijk het aanhalen en bevestigen van politieke en sociale banden. Om het karakter van de schenking ondubbelzinnig te maken, diende het voorkomen van dit exemplaar zich dus naadloos in te passen in de traditie van Bourgondische presenthandschriften. Die sprekende beeldtaal vinden we bijvoorbeeld terug in het luxueuze handschrift van de *Grandes Chroniques de France*, dat Guillaume Filiâtre, abt van Sint-Bertijns, in 1457 schonk aan hertog Filips de Goede⁴³.

Van de oorspronkelijke A1-redactie is slechts één handschrift bewaard gebleven, dat nu bewaard wordt in de universiteitsbibliotheek van Montpellier⁴⁴ en dat tevens de verluchting van Martins presentexemplaar documenteert. De opdrachtminiatuur in dit handschrift beeldt de abt af terwijl hij in de aanwezigheid van enkele cisterciënzermonniken en enkele leken de kroniek in ontvangst neemt. Het handschrift wordt hem aangeboden door een knielende de Roya,

41 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 343; deze situatie werd pas ongedaan gemaakt in 1476.

42 Nieuwe gegevens worden aangereikt in N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 1*, pp. 192-209.

43 M. Prielzel, *Guillaume Fillastre der Jüngere (1400/07-1473). Kirchenfürst und Herzoglich-Burgundischer Rat*, Stuttgart, 2001, pp. 396-399.

44 Montpellier, Bibliothèque de l'Université, Faculté de Médecine, 375, 203 folio's.

met achter hem een staande Crabbe⁴⁵. Kervyn de Lettenhove ging ervan uit dat dit het bewuste handschrift is dat Martin in 1464 heeft ontvangen⁴⁶. Hoewel de herkomst van dit exemplaar niet met sluiten-

Opdrachtminiatuur van het enige handschrift van de A1-redactie. Humbert Martin ontvangt een exemplaar van de kroniek uit handen van de auteur. Achter de Roya staat Jan Crabbe, abt van Ten Duinen (Montpellier, Bibliothèque de l'Université, Faculté de Médecine, 375, folio 1°, Brugge?, eind 1463-begin 1464).

- 45 Zie B. Beys, La valeur des gestes dans les miniatures de dédicace (fin du XIVe - début du XVIe siècle), in: *Le geste et les gestes au Moyen Âge*, Aix-en-Provence, 1998, pp. 71-72, voor een duiding van de extreem hiëratische stijl van deze opdrachtminiatuur.
- 46 J. Kervyn de Lettenhove, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 3ième série, IX (1867), p. 141 en Idem, *Chroniques*, p. VII. Zie ook V. Lambert, *Chronicles of Flanders 1200-1500. Chronicles written independently from 'Flandria Generosa'*, Gent, 1993, p. 118.

de argumenten kan aangetoond worden⁴⁷, onder meer door het feit dat opengelaten ruimten voor wapenschilden in de opdrachtminiaturtuur niet ingevuld werden, zijn er verschillende argumenten die op zijn minst wijzen op een sterke verwantschap tussen Martins exemplaar en deze codex. In de eerste plaats is de tekst in dit handschrift de enige bewaarde getuige van de A1-redactie. De “definitieve” versie van de tekst vinden we pas terug in de A2-redactie, waar we in de volgende paragraaf op zullen terugkomen. De stilistische correcties in de tweede redactie zijn van dien aard dat ze de leesbaarheid verhogen, wat laat vermoeden dat de Roya de A1-redactie heeft geamendeerd alvorens nog een exemplaar te laten wegschenken. De korte redactietijd tussen 1460 en het einde van 1463 verklaart een vroege, ongepolijste tekstvariant, en dat laat vermoeden dat het niet te bedoeling was meer exemplaren te laten maken op basis van deze grondtekst. Daarnaast zijn er een aantal formele argumenten om dit handschrift in verband te brengen met Martins bezoek. Het relatief snelle schrift en de matige kwaliteit van de miniaturen in vergelijking met andere verluchte exemplaren (zie de volgende paragrafen) wijzen mogelijk op een spoedbestelling. In de iconografie refereert een opvallende aandacht voor de figuur van Maria (miniaturen op folio’s 49r° en 51r°) en voor de stichting van Cîteaux (folio 131r°) aan een bestemming uit een cisterciënzermilieu. Bovendien zijn het precies deze afbeeldingen die niet meer aanwezig zijn in de andere verluchte handschriften, wat opnieuw wijst op een (onvoltooid) iconografisch concept, gemaakt op maat van de bestemming⁴⁸.

47 Over de bewaarplaats tot het begin van de achttiende eeuw tast men in het duister. Uit de inscriptie op de rectozijde van het tweede schutblad kan afgeleid worden dat het zich in 1723 in de bibliotheek van Jean IV De Bouhier, lid van een invloedrijke en politiek actieve familie uit de regio van Montpellier, bevond. Dit handschrift kwam in 2002 voor de eerste maal terug naar Vlaanderen ter gelegenheid van de tentoonstelling *Besloten wereld, open boeken* in het Groot Seminarie te Brugge. Samen met het handschrift dat nu bewaard wordt in Den Haag (zie verder) werd het kort beschreven in de catalogus (L. Businne en L. Vandamme, *Besloten wereld, open boeken. Middeleeuwse handschriften in dialoog met actuele kunst*, Tiel, 2002, p. 166, cat. nrs. 53-54).

48 De iconografie van dit handschrift is tot nu toe niet gedocumenteerd. Enkel Georg Waitz merkte terloops op dat dit handschrift miniaturen bevat (Handschriften der Universitätsbibliothek zu Montpellier, in: *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 7 (1839), p. 204, nr. 375). Een eerste, cursieve blik op de verluchting laat toe vast te stellen dat het handschrift

De hypothese dat de A1-redactie in feite een substraat is van een werk in uitvoering, dat slechts onder druk van de omstandigheden is vrijgegeven, wordt verder ondersteund door de handschriften van de A2-redactie. Deze versie van de tekst onderscheidt zich door beknopte maar duidelijke stilistische aanpassingen op de oorspronkelijke tekst, die de leesbaarheid en de begrijpelijkheid verbeteren⁴⁹. De vele aanpassingen van paragrafen in het *Compendium* laten duidelijk zien hoe de oorspronkelijke kroniek volgens de auteur wat betreft stijl en woordgebruik te wensen over liet. Deze tweede, licht herwerkte redactie bleef bewaard in drie of vier exemplaren uit de periode 1464-1476, wat er op wijst dat dit de eerste "definitieve" versie was. Die hypothese wordt ondersteund door de grote zorg die besteed werd aan een handschrift dat gemaakt was in opdracht van Antoon van Bourgondië, bastaardzoon van Filips de Goede, en dat nu bewaard wordt in Den Haag⁵⁰. Ook Antoon had in 1464 bemiddeld tussen zijn

zonder twijfel uit de Zuidelijke Nederlanden, waarschijnlijk Brugge, afkomstig is, en dat de datering van de tekst in grote lijnen overeenstemt met de datering van de afbeeldingen (derde kwart van de vijftiende eeuw). De voorstellingen zijn de volgende: twee grote miniaturen door één meester op fol. Ar^o (opdrachtminiatur) en 1r^o (het paradijs). Negen kleinere miniaturen, van mindere artistieke kwaliteit, door minstens één andere meester op fol. 2r^o (de ark van Noach), 2v^o (het offer van Abraham), 16r^o (David verslaat Goliath), 26r^o (de Joden worden weggeleid in gevangenschap), 49r^o (het bezoek van Anna aan Maria), 51r^o (de geboorte van Christus), 53r^o (de kruisiging), 69r^o (de bouw van Constantinopel), 104r^o (de aanstelling van de eerste Vlaamse graaf door de Franse koning), 105r^o (Leo III kroont Karel de Grote), 122r^o (*prodigia* in het jaar 1000) en 131r^o (stichting van Cîteaux door Robert van Molesme).

49 Een vergelijking van het expliciet van hs. Montpellier en dat van hs. Den Haag illustreert het karakter van de aanpassingen: A1 (Montpellier) "...et dictus dux *Barrensis captus et domino duci Burgundiae praesentatus, tamquam captivus eius, in Burgundia adductus est. Et in hoc finitur liber iste, quia pro continuatione ipsius nondum potui necessarias invenire historias.*" - A2 (Den Haag en andere) "...et dictus dux *Barrensis captus ac domino duci Burgundiae praesentatus et in Burgundiam adductus.*"

50 Den Haag, Rijksmuseum Meermannno-Westreenianum, 10 A 21, 251 folio's. A.W. Byvanck, *Les Principaux Manuscrits à Peintures de la Bibliothèque Royale des Pays-Bas et du Musée Meermannno-Westreenianum à La Haye*, Paris, 1924, pp. 123-125 en P.C. Boeren, *Catalogus van de handschriften van het Rijksmuseum Meermannno-Westreenianum*, 's-Gravenhage, 1979, pp. 24-25. Autograaf volgens G. Hendrix (*Bibliotheca auctorum, traductorum et scriptorum Ordinis Cisterciensis*, 1, Leuven, 1992, pp. 6-7.); deze veronderstelling kan zonder meer afgedaan worden als pure speculatie. De cyclus miniaturen (door verschillende meesters, zie P.C. Boeren,

vader en zijn broer⁵¹, en het feit dat hij duidelijk herkenbaar is in de opdrachtminiatur zorgt ervoor dat het verband tussen het bezoek van Martin en Antoons betrokkenheid bij de hele zaak ook visueel aangehaald wordt⁵². Dit alles laat vermoeden dat het handschrift kort na de gebeurtenissen van 1464 werd besteld, toen het bezoek van Martin nog politiek relevant was⁵³.

Een tweede exemplaar in de Bibliothèque de l'Arsenal in Parijs leunt heel dicht aan bij het handschrift dat we zonet bespraken⁵⁴. De miniatures, eveneens gemaakt in Brugge, vertonen sterke gelijkenissen met die in het handschrift van Den Haag. Hier zien we echter

Catalogus) in dit handschrift verschilt in inhoudelijk opzicht van deze in het handschrift van Montpellier. Miniaturen: drie grote miniatures op fol. 1r° (opdrachtminiatur; gepubliceerd in Byvanck en *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV, Haarlem, 1980, p.294), 1r° (het paradijs) en LXVIIIr° (de sybille toont de Maagd Maria en het Kind aan keizer Augustus). Tien kleinere miniatures op fol. IIr° (de ark van Noach; gepubliceerd in Byvanck), IIIr° (het offer van Abraham), XXIr° (David verslaat Goliath), XXXVr° (de Joden worden weggeleid in gevangenschap), LXXIr° (de kruisiging), XCIIIr° (de bouw van Constantinopel; gepubliceerd in Byvanck), CXLI° (de aanstelling van de eerste Vlaamse graaf door de Franse koning; gepubliceerd in Byvanck), CXLIIr° (Leo III kroont Karel de Grote; gepubliceerd in Byvanck) en CLXXVIIIr° (de inname van Jeruzalem in 1099).

- 51 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 247. Antoons diplomatieke leven is gedocumenteerd in A. Commies, Nul ne s'y frote. Een biografische schets van Antoon, Bastaard van Bourgondië, in: *Excursiones mediaevales. Opstellen aangeboden aan Prof. dr. A.G. Jongkees door zijn leerlingen*, Groningen, 1979, pp. 59-76.
- 52 Antoon is niet herkenbaar in de miniatur van het hs. Montpellier. Tot voor kort werd aangenomen dat het handschrift oorspronkelijk besteld was voor Antoons broer David, op dat ogenblik bisschop van Utrecht (1456-1496). De bijschriften bij de opdrachtminiatur die deze bewering ondersteunen, dateren echter ten vroegste uit circa 1600 (zie N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers. Deel 2*, p. 264, noot 241), terwijl het aanwezige wapenschild en de deviezen ("Nul ne s'y frote"; fol. 1r° en 251r°) alle wijzen op de persoon van Antoon. Het handschrift bevond zich in 1519 in de bibliotheek van Adolf, de kleinzoon van Antoon en heer van Vere, Vlissingen, Westkapelle en Domburg. Ten laatste in 1756 kwam het in het bezit van Gerard Meerman, daarna (vanaf 1824) in de collectie van de baron van Westreenen.
- 53 Als bibliofiel moet Antoon van Bourgondië dit handschrift zeker naar waarde geschat hebben (zie A. Boinet, Un bibliophile du XVe siècle. Le Grand Bâtard de Bourgogne, in: *Bibliothèque de l'école des chartes*, LXVII (1906), p. 255-269).
- 54 Parijs, Bibliothèque de l'Arsenal, 922, 256 folio's. Vanaf 1640 in de bibliotheek van de Karmelieten van Saint-Joseph in Parijs. Beschreven in H. Martin, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de l'Arsenal. Tome deuxième*, Parijs, 1886, p. 170. Miniatures door minstens twee verschillende meesters, gecopieerd naar het model van hs. Den Haag, maar van een beduidend mindere artistieke kwaliteit. Landschappen, kleding en architecturale elementen worden in een

hoe, zoals in het geval van de codex van Montpellier, één ruimte in de opdrachtminiatur werd opengelaten met de bedoeling er later de wapens van de bestemming in te voegen⁵⁵. Het feit dat het handschrift niet gepersonaliseerd werd, laat vermoeden dat het vervaardigd is met de bedoeling te dienen als presentexemplaar zonder vooraf bepaalde bestemming. Crabbe voorzag waarschijnlijk nieuwe mogelijkheden om de kroniek in de nabije toekomst weg te schenken, en liet dus kort na of tijdens de productie van het handschrift voor Antoon nog een kopie maken. Jammer genoeg is het onmogelijk vast te stellen voor wie dit exemplaar uiteindelijk bestemd was, hoewel het opvalt dat, net zoals in het handschrift voor Antoon, alle iconografische referenties aan Cîteaux weggelaten werden.

Ook in Sint-Bertijns, waar Guillaume Filiâtre op dat ogenblik abt was, treffen we een heel spaarzaam verlucht, door twee handen geschreven papieren handschrift van de kroniek aan⁵⁶. Of dit exemplaar ook een schenking betreft of uitgewisseld werd als teken van waardering tussen de twee abten is onbekend⁵⁷. In ieder geval is dit een treffend bewijs dat bibliothele abten uit de regio zich bewust waren van elkaars cultuurpolitiek. Misschien werd hier de (overigens

minimalistische stijl afgebeeld, terwijl de compositie van de twee eerste grote miniaturen behouden blijft zoals in het model. Drie grote miniaturen: fol. Ar° (opdrachtminiatur), 1r° (het paradijs) en 58r° (de sybille toont de Maagd Maria en het Kind aan keizer Augustus). Negen kleinere miniaturen op fol. 2r° (de ark van Noach), 2v° (het offer van Abraham), 18r° (David verslaat Goliath), 29r° (fase uit de geschiedenis van de Joodse ballingschap), 56r° (Maria Boodschap en de ontmoeting van Elisabeth en Zacharias (?)), 60r° (de kruisiging), 78v° (keizer Constantijn op de troon), 120r° (de aanstelling van de eerste Vlaamse graaf door de Franse koning) en 121r° (kroning van Karel de Grote).

55 Deze opengelaten ruimte werd op een niet nader te bepalen tijdstip opgevuld door een vage, slecht gepositioneerde tekening van een zwarte adelaar.

56 Sint-Omaars, Bibliothèque Municipale, 778, folio 1r°-349v°. Beschreven in *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements. Tome III*, Paris, 1861, p. 354. In de eerste helft van de zeventiende eeuw voor enige tijd in bruikleen uitgegeven aan Charles de Visch, historicus, hagiograaf en bibliothecaris van Ten Duinen (1596-1666), die dit handschrift aanhaalt als de meest volledige kopie van de kroniek (Brugge, Groot Seminarie, 141/108, fol. 41r°; de Visch transcribeerde excerpten uit deze tekst op folio's 41r°-57v°).

57 Dat de uitwisseling van historische handschriften (of in ieder geval teksten) tussen abdijen niet ongewoon was, bewijst een verlucht handschrift met Brando's originele maar onvolledige *Chronodromon*, afkomstig uit de collectie van Pierre Courauld, abt van de Sint-Pietersabdij te Gent (1445-1475) (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 18179-18180, 254 en 232 folio's). In hoeverre deze bestelling

beperkte) intellectuele waarde van de kroniek meer op waarde geschat: de kroniek wordt in dit handschrift gevolgd door een beknopte Franse kroniek van de vijftiende-eeuwse Franse adel.

In dit corpus A-handschriften neemt tenslotte een klein papieren gebruikshandschrift, dat bewaard wordt in de Bibliothèque Nationale te Parijs een bijzondere en enigszins mysterieuze plaats in⁵⁸. Dit exemplaar bevat de tekst van het *Compendium* van de schepping van Adam tot Christus' geboorte, aangevuld met twee andere historische teksten die ons een inzicht kunnen geven in een alternatieve bestemming voor de Roya's kroniek⁵⁹. De aanwezigheid van een gedicht, getiteld "De Bourgoingne", een voorlopig niet geïdentificeerd historisch fragment over het ontstaan van verschillende volkeren en een uittreksel uit de Lidericuslegende uit de *Flandria Generosa C* (NaSo F007)⁶⁰ doen vermoeden dat dit kleine handschriftje gemaakt is met de bedoeling gelezen en gebruikt te worden als historisch referentiewerk in een Vlaams cisterciënzerklooster, mogelijk in Ten Duinen zelf⁶¹.

teruggaat op een origineel uit Ten Duinen is onduidelijk. Hetzelfde geldt voor een gelijkaardig handschrift (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 1169, 269, 241 en 220 folio's) uit de collectie van Nicholas de Ruystre, bisschop van Atrecht tussen 1501 en 1509, dat vermoedelijk van na 1480 dateert (zie J. Destrée, *Recherches sur les enlumineurs flamands (suite et fin)*, in: *Bulletin des commissions royales d'art et d'archéologie*, 37 (1898), pp. 80-137).

- 58 Parijs, Bibliothèque Nationale de France, Manuscrits Latins, 5041 (olim 6583 (collectie Franse koningen) en Barrois 648), 175 folio's. Beschreven in L. Delisle, *Catalogue des manuscrits des fonds Libri et Barrois*, Parijs, 1888, pp. 206-207. Minieme varianten in de tekst laten niet toe het handschrift met zekerheid toe te wijzen aan de A1- of de A2-redactie.
- 59 Samenstelling van het handschrift: fol. Ar^o Onbekend satirisch gedicht "De Bourgoingne" (Devorat agricolam rex...ex hiis reperire) in een moderne hand; Av^o: Blanco; 1r^o "De Bourgoingne" in vijftiende-eeuwse hand; 1v^o: Blanco; 2r^o-155v^o De Roya, *Compendium* (fol. 7r^o-9v^o blanco); 156r^o: Blanco; 156v^o-157r^o: Gebed; 157v^o-163r^o: Fragment over het ontstaan van verschillende volkeren; 163v^o-164r^o Blanco; 164v^o: Onvoltooide notitie met inkomsten (?) uit enkele cisterciënzerkloosters uit het graafschap Vlaanderen; 165r^o-175v^o: Uittreksel uit de *Flandria Generosa C*, gedeeltelijke transcriptie van de forestierslegende.
- 60 Zie het commentaar in A. Kelders, *Kronieken van Vlaanderen. Historie en historiografie in de laatmiddeleeuwse Flandria Generosa*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Gent, 1999, p. 89.
- 61 Een onvoltooide notitie op fol. 164v^o geeft in ieder geval een lijst van minstens acht, waarschijnlijk negen cisterciënzergemeenschappen uit de regio (Ten Duinen, Beaulieu, Ter Doest, Cambron, Doornezele, Kortrijk (?), Groninge, Wevelgem en Nieuwenbos, met bij deze en de eerste vijf vermeldingen van financiële bijdragen. Waarschijnlijk is deze notitie een nevenproduct van de visitaties van de abt van Ten Duinen.

Het feit dat Adrianus de Budt, de Roya's medewerker, sterk geïnteresseerd was in de geschiedenis van het Vlaamse graafschap maakt het aannemelijk dat dit handschriftje mogelijk een fase uit de werkzaamheden van de historiografen van Ten Duinen documenteert.⁶²

De B en C-redacties

Een tweede, belangrijke fase in de geschiedenis van de Roya's *Compendium* vond plaats toen men in 1476 vernam dat de nieuwe abt van Cîteaux, Jean de Virey, de Duinenabdij zou bezoeken. Dat gebeurde teneinde de monniken van Ten Duinen in een aantal van hun recentelijk ontnomen rechten te herstellen⁶³. Op dat ogenblik achtten Crabbe en de Roya het opnieuw opportuun om een handschrift van het *Compendium* als relatiegeschenk aan te bieden. Een herziene proloog, die het bezoek van Martin in herinnering bracht, markeert het ontstaan van de (B-)redactie. Daarnaast werd er ook aan de tekst van het *Compendium* (A2-redactie) zelf gesleuteld.

We beschikken niet langer over het originele handschrift dat bij deze gelegenheid werd weggeschonken⁶⁴, en de nieuwe redactie van

62 De overleveringsgeschiedenis van dit handschriftje is al even intrigerend als de complexe herkomstkwesitie. In ieder geval belandde het in 1563 in de bibliotheek van de mij verder onbekende Gerard van der Strepen. Op een niet nader te bepalen tijdstip ging het deel uitmaken van de collectie Pétau, waarna het, zoals zoveel andere handschriften uit de regio, overgemaakt werd aan de bibliotheek van de Franse koningen. In de achttiende eeuw werd het met bewonderenswaardige accuratesse beschreven in de officiële, gedrukte catalogus van deze collectie (*Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecae regiae. Pars tertia. Tomus quartus*, Parijs, 1744, p. 34, nr. MDXLI). Rond 1840 verdween het, samen met een omvangrijke groep handschriften, uit de bibliotheek. In 1849 kocht Lord Ashburnham, één van de grootste bibliofielen van zijn tijd, het handschrift van de dilettant Barrois, die nadien aangeklaagd zou worden voor de ontvreemding van vele handschriften uit vaak slecht bewaakte, openbare collecties in Frankrijk. Bij de openbare verkoop van Ashburnhams collectie kocht de Bibliothèque Impériale het terug, waarna Léopold Delisle een aantal van de lacunes in de collecties terug kon aanvullen (Observations sur l'origine de plusieurs manuscrits de la collection de M. Barrois, in: *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 6e série, 27 (1866), pp. 193-264, in het bijzonder p. 260, nr. XXXIII; zie ook het onderhoudende relaas van Barrois' ondernemingen in de inleiding op de *Catalogue des manuscrits des fonds Libri et Barrois* (zie noot 58)).

63 F. Van de Putte en D. van de Castele, *Cronica*, p. 85.

64 Waarschijnlijk is dit het handschrift dat vermeldt wordt in de bibliotheekscatalogus van Cîteaux, opgesteld door abt Jean de Cirey (aanvulling van 1482; zie H. Omont, *Catalogue général des manuscrits de bibliothèques publiques de France. V.*

de tekst is enkel bewaard in een handschrift met autografe aanvullingen door Adrianus de Budt, het zogenaamde *Rapiarium*⁶⁵. Het is echter wel bekend dat de opvolger van Jan Crabbe, Pierre Vaillant (1489-1492) deze “kladversie” in 1491 weggeschonken heeft aan de Wilhelmiëten van Brugge. Abt Vaillant volgde dus het voorbeeld van zijn voorganger Crabbe door handschriften te gebruiken om diplomatieke banden aan te halen, met die beperking dat dit kladexemplaar enkel kon geschonken worden aan een bescheiden partner.⁶⁶ Verder kwam minstens één ander handschrift van de kroniek terecht in de bibliotheek van Clairvaux. Het is aannemelijk dat dit niet gebeurde vóór 1472, aangezien dit exemplaar niet voorkomt in de in dat jaar opgestelde bibliotheekcatalogus van de bibliofiele abt Pierre de Virey (1471-1496)⁶⁷. Mogelijk speelde de oplossing van het conflict tussen Crabbe en de Virey na bemiddeling van de abt van Cîteaux in 1476 een rol in de toenadering tussen de twee abten, die in de daarop vol-

Dijon, Parijs, 1889, p. 424, nr. 856. De Cirey geeft een incipit en een explicat dat niet overeenstemt met dat van hs. Montpellier). Misschien wordt dit exemplaar ook bedoeld in de Vischs' *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis elogiis plurimorum maxime illustrium adornata*, Dowai, 1649 en Keulen, 1656 (2de uitgave), telkens p. 8. Zie ook J. Kervyn de Lettenhove, *Chroniques*, p. VIII.

- 65 Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 7978-7979, fol. 2r^o-244v^o. Beschreven door J. Van Den Gheyn, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, Deel 5, Brussel, 1905, p. 35-36, nr. 3107. Zie E. Gachet, Notice sur un manuscrit des Archives du Royaume qui a appartenu à l'abbaye des Dunes, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 1e série, 1 (1837), pp. 93-94; J. Kervyn de Lettenhove, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 3e série, 9 (1867), pp. 140-141; V. Fris, Les chroniques d'Adrien de But, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 5e série, 11 (1901), pp. 517-529 en 537-541; G. Hendrix, *Bibliotheca*, pp. 1-2 en V. Lambert, *Chronicles*, pp. 120-130.
- 66 Dat de priorij een relatief kleine instelling was, betekent niet dat ze op intellectueel vlak weinig voorstelde. Jacques van den Driessche, prior van deze gemeenschap vanaf circa 1478, schijnt mede verantwoordelijk geweest te zijn voor een herleving van de kloostergeschiedschrijving in de regio. Zijn betrokkenheid bij het ontstaan van een anonieme geschiedenis van de Sint-Pietersabdij (NaSo C026) en De Budts geschiedenis van Ten Duinen en het vermoeden dat hij zelf de auteur was van een verloren kroniek geven duidelijk aan dat het hier gaat om een tweerichtingsverkeer van cultureel kapitaal (zie het artikel van N.N. Huyghebaert in *Biographie Nationale* 33, Brussel, 1966, kol. 269).
- 67 De catalogi van Clairvaux werden uitgegeven in A. Vernet en J.F. Genest, *La Bibliothèque de l'abbaye de Clairvaux du XIIe au XVIIIe siècle. I. Catalogues et répertoires*, Parijs, 1979. De Roya's kroniek wordt vernoemd in de catalogi van Mahurin de Cangey, gedateerd circa 1521 (zie p. 486) en van Nicolas Camuzet, gedateerd vóór 1640 (p. 699).

gende jaren handschriften uitwisselden als teken van waardering. Een belangrijk moment in dat opzicht is een ontmoeting te Brugge in 1483, toen de Virey op Crabbes vraag Pierre Vaillant aanstelde als diens collega en opvolger⁶⁸. Bij die gelegenheid presenteerde hij de abt van Ten Duinen met een exemplaar van het commentaar van Johannes de Turrecremata op de regel van Benedictus. Misschien werd dit verloren handschrift van het *Compendium* ook zo door Crabbe weggeschonken.

Alles wijst erop dat na 1491 nog minstens één handschrift van het *Compendium* bewaard werd in de bibliotheek van de Duinenabdij. Dit exemplaar ligt aan de basis van A. Schotts editie uit 1620, uitgegeven in Franciscus Sweertius' *Rerum Belgicarum Annales*⁶⁹. Dit exemplaar, dat intussen verloren is gegaan, bevatte een aantal zeer ingrijpende aanpassingen aan de Roya's "originele" eindtekst (de A2-redactie), en werd waarschijnlijk gemaakt met het *Rapiarium* als model. Het beknopte karakter van deze C-redactie laat vermoeden dat de Budt gepoogd heeft een nieuwe synthese te maken, ongeveer dezelfde oefening als deze die Roya had gemaakt op Brando's krooniek. In ieder geval bleef de proloog van de B-redactie grotendeels behouden, met een bescheiden toevoeging door de Budt aan het slot⁷⁰. Het spreekt echter boekdelen dat de ingekorte, "nette" versie van deze tekst niet bijzonder hoog werd ingeschat door de Duinse hagiograaf, historicus en bibliothecaris Charles de Visch († 1666), die in zijn *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis* wel verwijst naar dit handschrift, maar het niet gebruikt heeft voor zijn eigen

68 A. Dubois en N.N. Huyghebaert, *Monasticon Belge*, III/2, Luik, 1966, p. 404

69 A. Schott, *Annales Belgici Aegidii de Roya abbatis montis regalis ordinis cisterciensis*, in: F. Sweertius, *Rerum Belgicarum annales*. Zie ook J. Kervyn de Lettenhove, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, 3e série, IX (1867), p. 141.

70 "...quo ego quidem [Schott addit "= Adrianus?"] discipulus dudum prefati Magistri, Aegidii de Roya quamquam indignissimus, animadvertens, simile in opus a diversis Fratribus scriptum mendicavi. Quorum si contigerit negligentia vel ignorantia male quid scriptum sive detruncatum, id meo minime scitu iudicetur evenisse: sed si qua per me novissime sata reperiantur; illis, quicumque fuerit, non miretur rude quo valuit ingenium intendisse; quin etiam paululum adiutus, gratias in eisdem Deo referat."

onderzoek⁷¹. In plaats daarvan leren zijn autografe uittreksels uit de kroniek ons dat hij lange tijd de kopie uit Sint-Bertijns bij zich heeft gehad, een exemplaar dat, zoals gezegd, de A2-redactie vertegenwoordigt⁷².

Conclusie: “cultureel kapitaal” in kaart gebracht

Van de Roya's kroniek zijn er voor de periode 1463/64 tot circa 1485 negen handschriften geïdentificeerd. Dat is uitzonderlijk voor een Latijnse kroniek uit een monastiek milieu, en deze vaststelling alleen al roept terecht vragen op omtrent hun ‘natuurlijke’ verspreiding. Het onderzoek van de codices heeft immers aangetoond dat minstens zes van de negen kopieën weggeschonken of in elk geval op bestelling gemaakt werden. De overige exemplaren zijn een papieren werkexemplaar (voor de historici van Ten Duinen?), een werkversie van de Budts aanvulling op de Roya's kroniek (een exemplaar dat daarna eveneens weggeschonken werd) en minstens één exemplaar dat in de bibliotheek van Ten Duinen bewaard werd. Samengevat kunnen de bekende handschriften van De Roya's *Compendium* als volgt met elkaar in verband gebracht worden (handschriften aangeduid met S zijn presentexemplaren):

- A-redacties met de proloog voor abt Humbert Martin (1460-vóór 1476)
 - a. *A1-redactie, originele tekst aangeboden aan Martin (1460-1463)*
 - S Hs. Montpellier (eind 1463-begin 1464?, mogelijk het exemplaar dat aan Martin overhandigd werd)

71 *Bibliotheca scriptorum*, p. 8. We vinden het ook terug in de bibliotheekcatalogus van de Duinenabij uit 1629 (uitgegeven in A. Sanderus, *Bibliotheca manuscripta Belgica*, I, Rijsel, 1641, p. 183 en besproken in M.T. Isaac, *Les livres*, p. 276, nr. 7.5).

72 De hand van De Visch is duidelijk herkenbaar in de korte beschrijving van de kroniek op folio 349v° in het handschrift uit Sint-Bertijns (zie noot 56). Ook de vijftiende-eeuwse correctie in het incipit van het corpus “...tertio die...” naar “...sexto die...”, is overgenomen in het Brugse handschrift.

b. *A2-redactie, met lichte wijzigingen in het corpus (kort na 1463/64?)*

- S? Hs. Den Haag (gemaakt voor Antoon van Bourgondië, tijdens of kort na 1464)
- S Hs. Parijs, Arsenal (kopie van Hs. Den Haag)
- S Hs. Sint-Omaars (voor de abdij van Sint-Bertijns)
- Hs. Brugge (17de eeuw; excerpten naar hs. Sint-Omaars)

c. *Niet nader toe te schrijven A-redactie*

- Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale (or. Ten Duinen?)
- B-redactie met de proloog voor abt Jean de Virey (kort vóór 1476)
 - Hs. Ten Duinen - verloren (autograaf/origineel, misschien enkel van de herziene proloog)
 - S Hs. Cîteaux - verloren (vermeld in de catalogus van Jean de Cirey (1482) en in de Visch's *Bibliotheca* (1649/1656))
 - [S] Hs. Brussel (Rapiarium van de Budt, circa 1480; in 1491 geschonken aan de Willemijnen te Brugge)

Mogelijke B-redactie:

- S Hs. Clairvaux (circa 1483?) - verloren (eerst vermeld in de catalogi van Mahurin de Cangey (circa 1521))
- C-redactie met de proloog voor Jean de Virey, volledig herwerkte versie door de Budt (na 1480)
 - Hs. Ten Duinen - verloren. Gebruikt voor de editie van Schott/Sweertius (1620). Vermeld in de catalogus van De Visch (1629).

Dit overzicht van de handschriften van de Roya's *Compendium* laat zien hoe de politiek van de leiders van de abdij, de aanhoudende aanpassingen van de proloog en het corpus en de handschriftelijke overleveringen niet los van elkaar mogen gezien worden. Een stemma in de klassieke betekenis van het woord is hier vrijwel overbodig, aangezien de handschriften gegroepeerd kunnen worden in redactiefasen die op hun beurt gekoppeld moeten worden aan een bepaalde fase in de geschiedenis van de abdij.

Het is niet langer mogelijk te achterhalen of de Roya Brando's

kroniek van bij het begin heeft samengevat met de bedoeling een tekst te schrijven die geschikt was om opgenomen te worden in een presenthandschrift. Toch konden we vaststellen dat het *Compendium* nog voor de eigenlijke voltooiing gebruikt is in de diplomatieke campagnes van zowel abt Crabbe als de auteur zelf. Het blijft daarbij moeilijk het initiatief voor de vervaardiging van die handschriften aan één van beiden toe te schrijven, en misschien is dat ook minder relevant. Beide monniken hebben zich actief ingespannen om het profiel van de Duinenabdij in de nationale- en ordepolitiek op te krikken, en dat verklaart ook de strategische bestemming van de zes weggeschonken handschriften. Het culturele en financiële kapitaal dat in deze goed tot zeer goed verzorgde handschriften geïnvesteerd werd, moest renderen als de bezegeling van interessante diplomatieke contacten tussen de abt van Ten Duinen en leden van de monastieke en Bourgondische elite. Dat is duidelijk het geval met het exemplaar voor de abt van Cîteaux (1464), het prachtige handschrift dat terechtgekomen is in de collectie van Antoon van Bourgondië (kort na 1464) en één niet toegeschreven schenking, die alle ontstonden in de marge van de onderhandelingen tussen de hertog en de graaf van Charolais. Daarna werden de handschriften van het *Compendium* verschillende malen weggeschonken aan belangrijke figuren uit de monastieke wereld, waaronder Jean de Virey (Cîteaux) en Pierre de Virey (Clairvaux), die op cruciale momenten in de geschiedenis van Ten Duinen intervenieerden. Intussen vinden we ook in Sint-Bertijns, waar de invloedrijke bibliofiel Guillaume Filiâtre op dat ogenblik de abtstroom bezette, een gebruiksexemplaar van de kroniek terug.

Dat de meeste handschriften van de Roya's kroniek hebben gediend als geschenken voor prominenten uit de gelatiniseerde en bibliofiele elite, wijst erop dat Crabbe, de Roya en Crabbes opvolger Vaillant duidelijk begrepen hadden dat de investering in deze handschriften rendabel én effectief was binnen het kader van hun institutionele politiek. Dat we geen harde aanwijzingen hebben dat het *Compendium* werkelijk gebruikt is door historici of door andere auteurs, hoeft dan ook niet te verbazen. Ook de ontvangers van deze handschriften beschouwden de Roya's handschriften eerder als imposante relatiegeschenken dan als uitdrukkingen van wetenschappelijk vernuft. Dat verklaart ook het spectaculaire contrast in 'populariteit' tussen de Roya's handschriften en de andere historische teksten uit

Ten Duinen, waarvan we nauwelijks een handvol exemplaren kennen. In feite wijst de relatief gebrekkige overlevering van de Roya's kroniek in Ten Duinen vanaf het einde van de vijftiende eeuw verder in dezelfde richting. Pas op het ogenblik dat 'antiquarische' historici als Charles de Visch zich op een proto-wetenschappelijke manier inlieten met de geschiedenis van de historiografie in Ten Duinen, werd de tekst geherwaardeerd als een primaire bron van historische informatie. Of dat in feite ooit de Roya's bedoeling is geweest, is nog de vraag⁷³.

73 Met dank aan prof. dr. Ludo Milis en dr. Véronique Lambert (Universiteit Gent), dr. Martine De Reu (Handschriftenafdeling, Universiteitsbibliotheek Gent), dr. Noël Geirnaert (Stadsarchief Brugge), dr. Ann Kelders (Koninklijke Bibliotheek, Brussel), Kurt Priem (Groot Seminarie, Brugge) en Melissa Provijn. Dit artikel is mede tot stand gekomen dankzij de logistieke steun van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

De auteur is postdoctoraal onderzoeker aan het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek-Vlaanderen